

**‘...als wij maar samen zijn’
het veelbewogen leven van Helma Wolf-Catz en haar dochter Loeka**

‘Samen.... een moeder en een dochter. Door moeilijkheden naar elkaar toegegroeid. Aan elkaar verbonden als een Siamese tweeling....’¹ Zo mijmerde de journaliste die in 1963 romanière Helma Wolf-Catz (1900-1979) en haar dochter Loeka Wolf Catz² (1930-2008) interviewde voor De Telegraaf. De twee vrouwen maakten op haar de indruk van een goed echtpaar. Als motto voor haar artikel koos ze niet voor niets het klassieke Vondelcitaatje over huwelijksrouw: ‘Wáár werd oprechter trouw gevonden’.³

Daarbij realiseerde ze zich alleen niet dat moeder en dochter op dat moment nog maar net uit een psychiatrisch ziekenhuis ontslagen waren, waar verschillende psychiaters uitgerekend die gezellige echtpaarachtige verhouding die zij zo bewonderde, hadden gediagnosticeerd als een ‘sterk symbiotische relatie’, die werd gekenmerkt door ‘bizarre waanachtige ideeën’.⁴

Vast staat dat Helma een erg intieme relatie met haar dochter had. Loeka had haar leven in dienst gesteld van haar moeders schrijverschap en trad op als haar secretaresse. Deze verhouding was geworteld in oorlogstrauma’s en kwam door de jaren heen steeds meer onder druk te staan.

‘Gelukkige Loeka, gelukkige Helma’

Wie in de jaren zestig de krant opensloeg, liep grote kans daarin berichten tegen te komen over de romanschrijfster Helma Wolf-Catz en haar dochter Loeka. Deze twee vrouwen waren in die periode regelmatig het onderwerp van sensationele, met foto’s geïllustreerde krantenartikelen en interviews. Aanleiding tot het schrijven van deze stukken vormden echter niet zozeer de ingewikkelde en veelgeprezen romans waarvan deze schrijfster er soms wel twee per jaar schreef. De interesse van de journalisten ging vooral uit naar het opvallende leven dat zij met haar dochter leidde.

Loeka woonde bij haar moeder in. Ze werkte voor Helma als werkster, verpleegster en secretaresse. Dat was nodig omdat de schrijfster sinds het begin van de jaren vijftig in steeds toenemende mate invalide geworden was. Oorzaak van deze situatie was het grote aantal allergische en zenuwziekten waaraan zij leed, waardoor ze haar leven voornamelijk liggend op een slaapbank doorbracht. In de ogen van verslaggevers was Loeka de ideale dochter. Haar hartverwarmende inzet voor de zieke, maar geniale moeder werd in hun artikelen beschreven als een toonbeeld van onbaatzuchtige kinderliefde.

Door de isolatie waarin ze als gevolg van haar ziekten verkeerde, had Helma, zo beschreven de verslaggevers, een diepere kennis van de mens en de natuur verkregen. In haar letterkundige werk paste ze deze bijna mystieke levenskennis toe. De trouw en vooral de opofferingsgezindheid van Loeka waren in de artikelen een saillant element. Van Helma ontstond op deze manier het romantische beeld van een markante vrouw, die ondanks alle

¹ Marian Bierenbroodspot, ‘Wáár werd oprechter trouw gevonden – Helma en Loeka: een hechte twee-eenheid’, in: *De Telegraaf*, 31 december 1963.

² Loeka Wolf had in 1964 haar naam officieel in Loeka Catz Wolf veranderd, door haar moeders meisjesnaam als tweede voornaam te nemen. In brieven en publicaties koos ze er echter voor, haar naam als Loeka Wolf Catz te schrijven: zoals Helma Wolf-Catz dus, alleen dan zonder het verbindingsstreepje.

³ Vondel, *Gijsbrecht van Aemstel* (vierde bedrijf, vers 1239 e.v.): ‘Waer werd oprechter trouw dan tusschen man en vrouw / Ter weereld oit gevonden? Twee zielen gloende aen een gesmeed / Of vast geschakelt en verbonden in lief en leedt’.

⁴ onvolledig bewaard gebleven brief van H. Hendriks, arts assistent psychiatrie, aan J.B. Vuurmans, G.G.D. Bussum, 1980. Collectie Wolf-Catz, Literatuurmuseum, Den Haag, oncatalogiseerd gedeelte. De in dit artikel geciteerde brieven, documenten, handschriften en typoscripten bevinden zich allen in deze collectie.

beproevingen waarmee ze te kampen had en dankzij de hulp van haar ‘vieve dochttertje dat al haar wensen kent en voorkomt’⁵, grootse literaire kunstwerken schiep.

De verslaggevers die Helma en Loeka in hun Amsterdamse bovenhuis kwamen opzoeken, gaven hun indrukken weer in sfeervolle beschrijvingen. Helma werd voorgesteld als een broos vrouwtje, dat haar dagen in eenzaamheid sleet. ‘[Z]ij [zit] hier hoog in haar flat in de Minervalaan,’ zo berichtte een krant in 1961, ‘als een licht-gekwetste vogel, veilig beschermd tegen en afgesloten van de buitenwereld; de dagen als kralen van dezelfde grootte rijgen zich aaneen zonder emoties, zonder de prikkel van amusement...’⁶ Dat deze eenzaamheid voor de literaire productie juist bevorderlijk was, werd vervolgens ook duidelijk gemaakt. ‘Het leven staat niet buiten Helma Wolf-Catz, maar het is in haar, zij vangt het op met de antennes van haar altijd wakkere geest, om het te herscheppen in de diepte van haar altijd bewogen zieleven.’ Met die diepere kennis kon ze namelijk beter schrijven dan anderen, die wel ‘in het volle leven’ stonden.

In deze sombere, maar blijkbaar op letterkundig vlak vruchtbare situatie had Helma altijd ‘naast haar een oplettende dochter, die elke wens eigenlijk al tevoren weet.’⁷ Een verslaggever stelde dat het voor Helma nauwelijks mogelijk zou zijn haar roeping als auteur te volgen ‘als zij geen dochter bezat die alle lasten aan het schrijverschap verbonden [...] van haar schouders nam.’⁸ Hij beschreef Loeka als ‘een uitnemend pleitbezorger bovendien met een onuitputtelijk geduld voor de literaire en andere belangen van haar moeder.’

Exemplarisch voor het idyllische beeld dat in de pers van Helma Wolf-Catz en haar dochter werd geschetst, is het door journaliste Marian Bierenbroodspot in 1963 voor *De Telegraaf* geschreven dubbelinterview. In deze lofzang op de twee vrouwen legde zij veel nadruk op de intieme verhouding die tussen hen bestond. Zo citeerde ze de bijna verliefd klinkende plagerige complimentjes die de twee elkaar gaven en ze beschreef de gespeelde verlegenheid waarmee ze dan reageerden. De verslaggeefster zag het allemaal aan. ‘Dan lachen ze samen.’ merkte ze op, ‘Twee vrouwen die vinden dat het leven zoveel verrukkelijks inhoudt.’⁹

Opvallend is de manier waarop Bierenbroodspot de op dat moment 33-jarige Loeka afschilderde als een giechelende tiener. ‘Zij is klein,’ zo schrijft ze, ‘heeft het haar in een vlecht, draagt rode sandalen, houdt haar handen om de stoelleuning en knijpt vaak haar ogen dicht...’ Tijdens het gesprek gedroeg Helma’s dochter zich als een kind. ‘Plotseling een felle lach: “Ik begrijp niet dat moeder steeds historische romans wil schrijven.” Waarom niet? “Nou, [...] ik vind historie schrijven een opzoekwerk waar je de kriebels van krijgt.”’ Vertederd merkte de verslaggeefster daarbij op: ‘Ze grinnikt, om dat woord “kriebels”.’

Toch gingen er achter deze lacherigheid ook minder prettige omstandigheden verborgen. In de afsluiting van het artikel stipte de journaliste dat even aan. ‘Ze weten met een bijzonder soort moed te spotten met de gebeurtenissen die achter hen liggen (het is hun manier om te “vergeten”).’

In andere krantenartikelen is af en toe tussen de regels door te merken dat de relatie tussen moeder en dochter niet alleen maar gelukkig was. Toen Helma’s vriendin, de dichteres Clara Eggink, in 1959 ook een artikel voor *De Telegraaf* schreef, vond ze het klaarblijkelijk nodig

⁵ Taletta A. Voûte, ‘Op bezoek bij de romanschrijfster Helma Wolf-Catz’, in: *De Telegraaf*, 21-12-1961.

⁶ Voûte, ‘Op bezoek bij de romanschrijfster Helma Wolf-Catz’.

⁷ Wim Hornman, ‘Fenomenen beschrijven omdat zij er zelf een is: Helma Wolf-Catz’, in: *De Gelderlander*, 25 november 1961.

⁸ ‘H.J.’, ‘Hoge verbeeldingsvlucht bij Helma Wolf-Catz - schrijven uit de afzondering’, in: *Eindhoven's Dagblad*, 6 mei 1961.

⁹ Bierenbroodspot, ‘Wáár werd oprechter trouw gevonden – Helma en Loeka: een hechte twee-eenheid’.

de relatie van de schrijfster met haar dochter te vergoelijken. ‘Helma Wolf-Catz is,’ zo schreef ze, ‘behalve met haar grote talent, gezegend met een toegewijde dochter. Een vrolijke, lieflijke dochter die haar aandacht en genegenheid besteedt aan haar schrijvende moeder met ’n zo stralende zekerheid en overtuiging dat degene die het aanziet geen ogenblik twijfelt aan de natuurlijkheid van deze in onze tijd toch zeldzame situatie.’¹⁰ Deze zeldzame situatie was namelijk op een bijzondere manier tot stand gekomen. ‘Goed, wie Helma Wolfs bezettingsroman *De Dreiging* [...] gelezen en verstaan heeft, kan zeggen dat dit begrijpelijk is dat twee vrouwen die samen ’n zelfs voor die tijd zeldzaam dramatisch leven hebben doorgemaakt, tot in hun vezels aan elkaar verbonden zijn. Maar gezien in het licht van nu wordt het wonder er niet minder om, ook al is er een verklaring voor te vinden.’

Het feit dat Eggink het gevoel had dat ze haar vriendinnen moest verdedigen tegen degenen die twijfelden ‘aan de natuurlijkheid van deze in onze tijd toch zeldzame situatie’ verraadde dat er meer aan de hand was. Intimi wisten blijkbaar dat de werkelijkheid complexer was dan de dagbladmythe van gezinsgeluk op het eerste gezicht zou doen geloven.

Een ‘zeldzame situatie’

In tegenstelling tot wat de kranten hun lezers wilden doen geloven, was de situatie waarin Helma en Loeka zich bevonden verre van rooskleurig. Het beeld dat uit brieven en dagboeken van de twee vrouwen oprijst, staat in schril contrast met de in de pers geschetste idylle. Uit deze persoonlijke documenten wordt duidelijk dat de problemen van de twee vrouwen verschillende oorzaken hadden. Aan de ene kant was de schrijfster erg ziek en zag haar dochter zich gedwongen, constant voor haar zorgen. Aan de andere kant resulteerden karakterverschillen tussen beide in een gespannen sfeer.

Journalisten mochten de invalide staat van de schrijfster dan voorgesteld hebben als een literair voordeeltje, in werkelijkheid was deze allerm minst prettig. Helma leed aan een verbluffend aantal ziekten, waardoor ze al sinds het begin van de jaren vijftig chronisch ziek was. De helse cocktail van aandoeningen waaraan ze leed, bestond onder andere uit migraineaanvallen, de ziekte van Menière, de zenuwziekte ischiasneuralgie en de spierziekte polyneuropathie. Daarbovenop was ze ook nog eens allergisch voor hitte en voor een breed scala aan voedingsmiddelen en geuren. Deze allergieën maakten Helma dusdanig gevoelig, dat Loeka in 1974 bijvoorbeeld aan een bezoekende arts een voorbereidende brief moest schrijven. Haar moeder was namelijk niet alleen allergisch voor tabaksrook, zo liet ze hem weten, ‘maar ook voor parfum, eau de cologne, geurende zeep, pepermunt, menthol en dat soort zaken, waaronder ook anti-transpirantiemiddelen horen, en haarlak.’¹¹ Als de dokter zich voor zijn huisbezoek van het gebruik van deze middelen zou willen onthouden, dan ‘kunt u wel in moeders mond komen.’

De gevolgen van al deze gecombineerde ziekten zorgden er in ieder geval voor, dat Helma jarenlang bijna onafgebroken ‘als een kever op haar rug, zoals ze het zelf noemde’¹², op haar slaapbank lag. Het schrijven en uittypen van boeken en artikelen en het voeren van zakelijke correspondentie was in deze situatie voor haar bijna onmogelijk. Toch moesten de twee vrouwen samen van Helma’s schrijverschap leven. Ander geld kwam er niet binnen: Loeka had omwille van haar moeder af moeten zien van werk buitenshuis. Het resultaat was dat zij, zo zouden ze zich later herinneren, ‘arm als kerkratten’¹³ waren. Omdat er geen geld was voor huishoudelijke, secretariële of verpleeghulp, werd Helma in al deze zaken bijgestaan door

¹⁰ Clara Eggink, ‘Helma Wolf-Catz’ contact met het leven’, in: *De Telegraaf*, 1 augustus 1959.

¹¹ brief van Loeka aan J. van Hartingsveld, 12 februari 1974.

¹² Loeka Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, Nijgh & Van Ditmar, ’s Gravenhage, 1985, p.149.

¹³ typoscript van Loeka over haar eigen ziektegeschiedenis, 1982.

haar dochter, die haar handschriften uittypete, correcties verwerkte en contact met uitgevers onderhield. Omdat deze hulp voor haar door de jaren heen onmisbaar geworden was, zag Loeka zich ook als volwassene gedwongen bij haar moeder te blijven wonen.

Daarbij kwam, dat de haast kinderlijke moeder-dochterrelatie die in de krantenartikelen beschreven werd, niet zo onschuldig was als hij scheen. De schrijfster behandelde haar dochter, ondanks haar gevorderde leeftijd, als een kind. In plagerige rollenspelen en in gedichtjes en andere teksten liet ze de jonge vrouw merken dat zij, ondanks haar hulpeloze toestand, nog steeds de leidende rol in hun relatie vervulde. Resultaat van de worsteling om macht tussen de twee vrouwen waren grote ruzies, die Loeka 'explosies' noemde.

De poëziealbumgedichtjes in dagboekvorm die Helma elke dag voor haar dochter schreef, leken, op het eerste gezicht, slechts gemotiveerd door dankbaarheid voor hulp en trouw. Zo schreef ze op een zondagavond in 1974:

'Zoveel pijn geleden en nog is het niet over
maar jij mijn kind je bent de tover
die mij leven doet altijd en zolang als het moet
Je helpt me altijd zo zelfs op de poperi-po
Je helpt me dag en nacht
dankje slaap zelf zacht'.¹⁴

Soortgelijke gedichten schreef ze in het geheime dagboek dat ze aan het begin van de jaren zestig bijhield. Deze meer serieuze teksten werden vormgegeven als romantische liefdesgedichten. Hierin nam de relatie met haar dochter haast mythische proporties aan. Op Moederdag 1961 ontstond het 'poëzie-albumgedicht' 'Leven (en dood)'. In het slotcouplet komt het vers tot een apotheose in de vorm van een beschrijving van de eeuwigdurende, mystieke band tussen de twee vrouwen.

'jij lag reeds in mijn moederschoot
en ik bemin je tot mijn dood
en eeuwig daarenboven
in iedere bloem, in iedere lach
en in de aanvang van de dag
en als de avond vallen mag'.¹⁵

De machtsstrijd tussen beide is echter in al deze teksten tussen de regels door te bemerken. De strikte rolverdeling tussen de oudere en de jongere vrouw werd verzekerd door het gebruik van beeldspraak, die bijvoorbeeld in bijnamen tot uiting kwam. Helma noemde haar dochter altijd bij de 'innig liefkozende troetelnaam die tevens een grapje inhield'¹⁶, 'Knorrie' of 'Knorriepot'. Zelf noemde ze zich wel 'Minet', of vaker 'Moederpoes'. Zo stelde zij zich voor als de grote moederpoes waarbij Loeka zich als een kitten geborgen mocht weten, maar die daardoor ook de baas over haar was.

Met deze omgekeerde voorstelling van zaken verbloemde zij natuurlijk in feite de werkelijkheid, waarin de moeder eigenlijk verzorgd werd door de dochter. In de opdracht aan Loeka die de schrijfster toevoegde aan een presentexemplaar van haar laatste roman, *De vrijheid is een nachtegaal in zilvergrijs* uit 1971, bracht zij deze dubbelzinnige situatie tot

¹⁴ Helma, eerste dagboekje op rijm, 3 maart 1974.

¹⁵ Helma, dagboek, 14 mei 1961.

¹⁶ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.235.

uiting. In de veelzeggend getitelde ‘Opdracht van Loeka’s ‘kinderlijke’ mamma met een glimlach’, schreef ze: ‘van ‘moederpoes’, [...] voor wie zij werkt en wie zij sterkt.’¹⁷

Het was deze verwrongen verhouding tussen de twee vrouwen die tussen hen voor veel onrust zorgde, en die hen uiteindelijk zelfs in contact met psychiaters zou brengen. Het vele werk dat moeder en dochter samen moesten verrichten, de constante lichamelijke kwellingen die de zieke Helma onderging en het feit dat Loeka als volwassene nog steeds bij haar moeder woonde, zorgden voor een gespannen sfeer die niet helemaal door de verliefde gedichtjes kon worden verbloemd.

Helma noemde haar dochter niet voor niets ‘Knorriepot’. In haar dagboeken komt het ‘knorrige’, gehumeerde karakter van Loeka regelmatig naar voren. In bedekte termen maakte haar moeder gewag van ruzies binnen de huiselijke kring. In die passages is ook iets te proeven van haar twijfel aan Loeka’s kindertrouw. ‘L. en ik hadden mot van oververmoeidheid’, zo schreef ze bijvoorbeeld in juli 1960, ‘Ze is moeilijk, [of ze] trouwhartig [is] zal de tijd uitwijzen’.¹⁸ Een maand later was het weer raak: ‘Loeka prikkelbaar en verdrietig van mijn ziekte, lam voor haar’.¹⁹

Het zal echter niet alleen haar moeders ziekte geweest zijn, die Loeka prikkelbaar maakte. Ook Helma’s tirannieke buien waren oorzaak van onenigheid. In haar dagboek verweet de schrijfster haar dochter meermaals gebrek aan ‘souplesse’²⁰. Zij kon het niet uitstaan als haar dochter tekort schoot in het redactiewerk. In oktober 1960 schreef Helma in geërgerde woorden over het werk van haar assistente. ‘Nu eens echt een ‘r...dag’ kwaad op L omdat alles misloopt, [...] en kwaad op mezelf omdat ik niet werk omdat het moeilijk is als de boeken er niet zijn en nog kwader op mezelf om de kwaadheid op L die ze niet verdient’. Aan dit verslag van een innerlijke strijd voegde ze dan wel vlug toe: ‘alleen er moet niet gezeurd worden.’²¹

In haar memoires, die in 1985 onder de titel *Kind in de schaduw* het licht zagen, herinnerde Loeka zich, dat haar moeder haar in die periode ook regelmatig te grote zelfstandigheid verweet. ‘Hoewel ik handiger werd, zuchtte mijn moeder vaak: ‘Je kunt niet goed ondergeschikt zijn, je bent teveel tot zelfstandigheid opgevoed [...]!’²² De invalide, maar werklustige Helma zal niet de gemakkelijkste werkgeefster zijn geweest. De manier waarop ze Loeka consequent als een kind bleef behandelen, illustreert deze neiging om ondanks haar fysieke onvermogen het overwicht in hun relatie te willen behouden.

‘Vergeleken met haar was ik pessimistisch’, zo herinnerde Loeka zich later in haar boek, ‘en in m’n jonge jaren af en toe humeurig. Wanneer [onze] positieve en negatieve humeur-elementen onder de druk der omstandigheden op elkaar botsten, kwam er een explosie. Ik slingerde haar dan enige verwijten naar het hoofd (natuurlijk niet als ze dodelijk ziek lag) en zij gooide mij enige voorwerpen naar m’n voeten.’²³ In een brief aan schrijver en huisvriend Ad den Besten uit 1984 deed Loeka hier nog een schepje bovenop. ‘Niets menselijks was mij vreemd.’, schreef ze hem, ‘Natuurlijk haatte ik vaak de situatie waarin mammie en ik door de ziekte verzeild waren geraakt. Zelfs haatte ik haar soms. Ik ben mij dat bewust.’²⁴

‘n zeldzaam dramatisch leven’

¹⁷ opdracht van Helma aan Loeka in een exemplaar van: Helma Wolf-Catz, *De vrijheid is een nachtegaal in zilvergrijs*, Contact, Amsterdam, 1971.

¹⁸ Helma, dagboek, 18 juli 1960.

¹⁹ Helma, dagboek, 9 augustus 1960.

²⁰ ‘Met Loeka geen souplesse’, in: Helma, dagboek, 24 november 1960.

²¹ Helma, dagboek, 13 oktober 1960.

²² Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.138.

²³ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.154.

²⁴ brief van Loeka aan Ad en Agnes den Besten, 17 oktober 1984.

De penibele situatie waarin Helma Wolf-Catz en haar dochter zich na de Tweede Wereldoorlog bevonden, stond in schril contrast met hun leven van vóór de bezetting. De beginnende schrijfster was in 1926 getrouwd met de Amsterdamse advocaat Justus Wolf. Justus had een goedlopende praktijk aan huis. Zijn vrouw oogstte bescheiden succes met haar romans en novellen en deed vrijwilligerswerk in de sloppenwijken van de Jordaan. Samen organiseerden zij literaire soirees. Toen in 1930 hun dochttertje werd geboren, was het gezinsgeluk compleet.

In haar artikel over Helma Wolf-Catz schreef Clara Eggink al, dat haar vriendinnen in de oorlog ‘samen ’n zelfs voor die tijd zeldzaam dramatisch leven hebben doorgemaakt’. De jaren veertig waren inderdaad een vreselijke tijd voor moeder en dochter geweest. Helma en Justus waren van joodse afkomst. Geen van beide was echter gelovig en ze voelden zich hoegenaamd niet verbonden met een joodse identiteit. Toen de antisemitische wetgeving van de bezetter in steeds toenemende mate ook hun vrijheid aantastte, was dat dan ook een grote schok. In een brief aan een collega uit 1942 vertelde Helma’s vader, de Blaricumse huisarts Benoit Felix Catz (1866-1943), hoe de gevolgen van de Duitse politiek langzaam duidelijk werden. ‘Op het oogenblik worden alle mannelijke joden van 18 tot 55 jaar gekeurd en by goedkeuring moeten zy weg. Of naar een arbeidskamp of naar Duitschland, dat weet ik niet, maar in ieder geval moeten zy eruit.’²⁵ Gelukkig gold dit nog niet voor Justus. ‘Onze schoonzoon in Amsterdam, een vry ernstige asthmaticus, is dezer dagen afgekeurd. Helma heeft het in alle opzichten tegenwoordig niet gemakkelyk. [...] Gelukkig hebben zy en haar man veel steun aan elkaar en zy hebben een allerliefst kind, dat goed leert en opgewekt en vroolyk is, maar het is nog maar 11 jaar.’

Hoewel collega’s Justus al enige tijd hadden aangeraden onder te duiken, had hij tot september 1942 steeds geweigerd. Toen het bijna te laat was, besloot hij alsnog het onveilige Amsterdam te ontvluchten. Het gezin vond onderdak in een Hilversums hotel. Na enige tijd waren ze door chantage en later verraad door de zoon des huizes gedwongen te verhuizen naar een ander adres in de buurt, en zo begon een lange tocht langs een groot aantal tijdelijke adressen in de gemeente Oud Loosdrecht. Uiteindelijk bleken de vele eenzaam gelegen vakantiehuisjes aan de Loosdrechtse plassen betere schuilplaatsen dan de huizen in het dorp zelf.

In de nacht van 22 op 23 augustus 1943 bleek dat iemand uit het dorp hen verraden had. Duitse militairen overvielen ‘De Graspieper’, het huisje waarin het gezin zich op dat moment verscholen had. Helma en Loeka slaagden erin te ontvluchten, maar Justus, verlamd door angst, kon er niet van overtuigd worden, hun voorbeeld te volgen. Loeka had het nog wel geprobeerd. Later zou Helma in haar autobiografische roman *De dreiging* deze aangrijpende gebeurtenis beschrijven.

‘Vlug,’ zei ze tegen het kind, ‘ga Papa zeggen dat hij komen moet. Ik kan niets meer bereiken jij misschien wel. Ik wacht, we moeten dit doen, al pakken ze me ook, terwijl ik hier sta. Jou laat de bewaker lopen, omdat hij niet zeker is.’

En het kind, trouw als een kind kan zijn, stooft terug.

‘Je moet komen,’ zei het tegen de vader, die het hoofd in de handen steunend, verlaten, ten prooi aan leed, zat op het bed. ‘Kom, Papa.’

‘Ik zie geen kans,’ was zijn laatste woord, dat het kind overbracht.

Ze zouden hem nooit meer terugzien. Justus werd naar het vernietigingskamp Auschwitz gedeporteerd. Waarschijnlijk overleed hij, bij gebrek aan medicijnen, al tijdens het transport

²⁵ brief van Benoit Felix Catz aan Jan Jacobus van der Harst (1867-1948), 1 juli 1942.

aan een astma-aanval. Via vrienden ontvingen zijn vrouw en dochter nog een laatste levensteken. Op een uit kamp Westerbork verstuurd briefkaart had hij de woorden ‘tot ziens’ geschreven.²⁶

In de laatste twee oorlogsjaren trokken de alleen overgebleven Helma en Loeka langs verschillende onderduikadressen door het hele land. In 1944 bereikten ze Deventer, waar ze terecht kwamen in hotel ‘De Engel’, aan de Grote Markt. Men stelde vast dat noch de schrijfster, noch haar dochter een typisch joods uiterlijk bezat. Daarom konden ze hier met hun valse identiteit onopvallend leven. Er brak een periode van relatieve rust aan, waarin Helma weer begon met schrijven. Ze publiceerde wat verzetspoëzie, maar werkte hier vooral aan haar autobiografische roman, *De dreiging*.

Helma was namelijk van mening, ‘dat het schrijven een levensvoorwaarde voor haar was, het enige wat haar psychisch in evenwicht zou kunnen houden.’²⁷ Daarom was ze de gruwelijke gebeurtenissen die hen in de voorgaande jaren waren overkomen, allemaal gaan opschrijven. Deze drang tot schrijven bracht wel een groot risico met zich mee. Met het vastleggen van alle details over hun onderduiktijd en de mensen die ze daarin hadden ontmoet, schiep ze een potentieel zeer gevaarlijk document. Ze vreesde dan ook dat het door kwaadwillenden ontdekt zou kunnen worden. Loeka zou later in haar memoires laten blijken hoe spannend het voor haar moeder was geweest om de gevoelige informatie aan het papier toe te vertrouwen. Zelfs zij had het manuscript niet mogen lezen, omdat het ‘in verband met de omstandigheden beter [was] dat ik de inhoud niet kende’.²⁸

Toch zou de tiener een grote rol bij de wording van dit boek toebedeeld krijgen. ‘[Mammie] kocht voor mij een schoudertas van gevlochten papiertouw,’ zo herinnerde zij zich later, ‘waarin ik de schoolschriften van dit manuscript onopvallend met me meedroeg als we uitgingen. Kinderen werden nu eenmaal minder gauw gefouilleerd dan volwassenen.’²⁹ Hoe koel ze het als volwassene ook kon navertellen, deze vinding van haar moeder betekende wel, dat ze constant het gevaar liep, opgepakt te worden. Het meisje droeg het handschrift dagelijks met zich mee, vaak onder de ogen van de politie. Hiermee droeg ze een enorme verantwoordelijkheid voor het leven van haar moeder en dat van zichzelf.

Omdat het voor onderduikers tegen het einde van de oorlog ook in ‘De Engel’ steeds gevaarlijker werd, verhuisden Helma en Loeka in 1945 naar een gezin dat aan de rand van de stad woonde. Het was tijdens hun verblijf in dit huis dat Loeka werd opgepakt. De Duitse soldaten die haar gevangennamen, waren op zoek geweest naar haar moeder, in verband met een anti-Duitse rijmprent die zij eerder dat jaar illegaal had gepubliceerd. Het meisje werd hardhandig ondervraagd en in een kelder opgesloten. Helma had haar altijd bezworen aan niemand iets te vertellen. Ze hield zich dus van den domme. Later zou ze zich herinneren hoe haar gedachtegang op dat moment was geweest. ‘Die moffen dachten dat ik dom was. Als je dom was, wist je weinig. En als je weinig wist, zouden ze dus wel ophouden met vragen.’³⁰ Bij de soldaten ontstond het vermoeden dat het meisje verstandelijk gehandicapt was en uiteindelijk droeg men haar weer over aan de familie waar ze had gelogeed. Daar zou ze gevangen gehouden worden om de illegale schrijfster uit haar schuilplaats te lokken.

Helma was ondertussen ook korte tijd gevangen genomen geweest. Haar was het echter gelukt, uit een raam te springen en te ontkomen. Met behulp van bevriende verzetsmensen lukte het haar uiteindelijk ook haar dochter te bevrijden. In *De dreiging* beschreef de

²⁶ brief van Loeka aan ‘mr. Koopmans’, 28 juli 1974.

²⁷ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.67.

²⁸ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.66.

²⁹ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.67.

³⁰ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.79.

schrijfster later, hoe ze onder de indruk was geweest van Loeka's flinke gedrag. 'Mama,' zei het kind. Het snikte. En toen zag de vrouw wat ze nog nooit gezien had, dat ze opeens een grote dochter had. Haar blonde vlechten lagen om het hoofd en beschermden het hoge blanke voorhoofd van 'hem'.³¹ In zekere zin had Loeka nu Justus vervangen. Ze was volwassen geworden en ze was een steun en partner voor haar moeder geworden. 'Het was heel laat' vervolgde Helma, 'toen ze naast haar grote dochter in bed gleeed. [...] Ze voelde de lange armen om haar hals. [...] Ik heb niets verteld, we hadden toch afgesproken, mama,' zei het kind. Het bed was smal, het grote kind legde haar lijf in de moederschoot.'

Toen de oorlog in mei 1945 eindelijk tot een einde gekomen was, hadden Helma en Loeka niets meer. Helma's ouders hadden, toen bleek dat ze zouden worden gedeporteerd, zelfmoord gepleegd. Met andere familie hadden ze geen contact. Al snel trokken ze terug naar Amsterdam om een nieuw leven te beginnen. Bij het opzoeken van oude vrienden en literaire contacten, kwam Helma toevallig haar oude gymnasiumleraar Grieks tegen. Professor Wolter Everard Johan Kuiper had, hoewel hij aanmerkelijk ouder was dan zijn oud-leerlinge, altijd een oogje op haar gehad. Als weduwnaar bood hij nu de moeder en dochter in nood een onderkomen aan in zijn grote huis aan de Valeriusstraat.

Tussen Helma en Kuiper ontstond al snel een intieme relatie. Zij noemde hem bij de koosnaam 'Vernino'³², terwijl Loeka hem beschouwde als haar 'stiefvader'³³. Hoewel Loeka later in haar memoires zou stellen dat Helma hem alleen als een vaderfiguur zag en dat zij zich onbewust was van zijn liefde voor haar, was de werkelijkheid waarschijnlijk anders. Een huwelijk met deze vermogende man was, in de situatie waarin moeder en dochter zich nu bevonden, een goede stap. Ook waren ze na jaren van onzekerheid wel toe aan de rust en bescherming waarvan ze bij hem verzekerd waren. Er waren echter ook problemen. Helma kon niet hertrouwen. Justus was nooit teruggevonden, wat betekende dat zijn dood niet vast te stellen was. De verklaring van overlijden zou uiteindelijk pas in 1959 officieel worden opgesteld. Ook voor Kuiper stonden beweegredenen in de weg om zijn oude vriendin met een huwelijk van dienst te zijn. Zijn bij hem inwonende volwassen kinderen stelden zich argwanend op tegen de nieuwkomers. Zij zetten hun vader onder druk, zodat hij ook in zijn testament geen voorzorg voor hen durfde te treffen.

In 1951, toen Helma en Loeka zes jaar lang bij de familie Kuiper in huis hadden gewoond, overleed de professor onverwachts. Na de begrafenis besloten zijn kinderen dat het huis onmiddellijk zou worden verkocht. De twee nieuwe huisgenoten hadden nergens recht op. Zo stonden ze opnieuw op straat. Hun reactie op deze koele houding van de familie waarmee ze zo lang hadden samengeleefd, kon niet anders dan verbitterd zijn. Met moeite lukte het hen, het huis in de Minervalaan, dat ze voor de oorlog met Justus bewoond hadden, terug te krijgen. Hier begonnen ze nu een nieuw leven. In de traumatische oorlogsjaren en de jaren daarna hadden ze geleerd, zich defensief tegenover de buitenwereld op te stellen. Bovendien was hun gezamenlijke relatie zeer hecht geworden. Ze besloten nooit meer van elkaar te scheiden.

'Waar werd oprechter trouw gevonden'

Toen in 1951 de door professor Kuiper geboden financiële zekerheid plotseling verviel, moest Helma weer gaan schrijven om de kost te verdienen. Omdat ze steeds zieker, en al snel invalide werd, bleek dit geen gemakkelijke opdracht. De toenemende invaliditeit betekende

³¹ Helma Wolf-Catz, *De dreiging*, Stols, Den Haag, 1945, p.215-6.

³² op 23 december 1960 duidde Helma prof. Kuiper in haar dagboek aan met de woorden 'Vernino (onzinnige naam eigenlijk) maar vooruit'.

³³ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.98.

dat het zelf uitwerken van haar manuscripten steeds zwaarder voor haar werd. Ze kon, liggend op haar slaapbank, haar literaire werk slechts beperkt en met moeite voortzetten. Het uittypen en redigeren van de manuscripten was in haar hulpeloze toestand onmogelijk.

In deze omstandigheden had Loeka logischerwijs steeds meer huishoudelijke werkzaamheden overgenomen. Ook de verpleging van haar moeder nam ze noodgedwongen op zich. In haar memoires zou ze later vertellen dat de patiënte zich hier aanvankelijk schuldig over had gevoeld. Loeka had daar echter geen boodschap aan. ‘Het kwam niet bij mij op om hier een punt van overweging van te maken. Zij vond echter dat ze een blok aan mijn been was [...]’³⁴ Ze had echter geantwoord: ‘Je bent een heel lief blok aan m’n been en ik kan en ik wil je niet missen.’

Al snel begon Loeka ook ongevraagd de handschriften voor haar moeders nieuwe roman uit te typen. Zo kon de schrijfster haar kladversies liggend corrigeren. Vanaf 1954 verschenen er, als gevolg van deze steeds beter wordende samenwerking, met toenemende regelmaat weer nieuwe romans. Het lukte haar op deze manier zelfs, binnen de vier jaren van 1960 tot en met 1964 een zeven delen tellende romancyclus, de *Sydoniacyclus*, te voltooien.

Toch had Helma weer geprotesteerd. ‘Als je ook nog mijn secretaresse wordt, kan ik je helemaal nooit meer missen.’³⁵ Desondanks bleef Loeka steeds meer werk van haar moeder overnemen. Later zou ze bekennen: ‘Ik begreep dat er in de gegeven omstandigheden geen andere oplossing bestond’.³⁶ Aanvankelijk verliep de werkrelatie tussen moeder en dochter nogal stroef. ‘In het begin’, zo zou ze zich later herinneren, ‘verliep [...] onze samenwerking moeizaam, omdat ik voor het vak van secretaresse al even weinig aanleg had als voor het vak van verpleegster.’³⁷ Naar de buitenwereld toe bleef ze echter laconiek reageren op vragen of ze het erg vond om haar moeder te blijven helpen en verzorgen. ‘‘Moeder werd ziek.’, zo vertelde ze bijvoorbeeld in een interview, ‘Ze kon nauwelijks een pen vasthouden. Toen ben ik het werk dat ze schreef gaan typen. Ze wou het niet. Ik zette door. Nu ben ik haar secretaresse.’ Ze lacht: ‘‘Ik ben werkstudente bij moe.’’’³⁸

Loeka had dan ook feitelijk geen keuze. Als ze niet op deze manier haar moeder had bijgestaan, was deze niet in staat geweest, haar schrijverscarrière voort te zetten. Geld voor het inhuren van huishoudelijke en verpleeghulp, laat staan voor het secretariële werk, was er niet. Daarbij was Loeka al vanaf haar schooltijd veel thuis. Ook zijzelf was regelmatig ziek: haar was de erfelijke allergische gevoeligheid van haar beide ouders niet gespaard gebleven. Vooral in de jaren vijftig had zij regelmatig last van onvoorspelbare astma-aanvallen. Pas later, vanaf de jaren zestig, toen ze betere medicijnen kon krijgen, ging het beter met haar gezondheid. Het resultaat was dat zij slechts op onregelmatige tijden voor werk inzetbaar was. Ze had wel geprobeerd werk als secretaresse te vinden, maar dat was geen succes geweest. Een enkele baan op een kantoor waar bij uitzondering niet werd gerookt, had ze niet lang kunnen houden. Thuis kon ze tenminste haar eigen tijd indelen. In interviews bagatelliseerde ze de teleurstelling die haar gefnuikte carrièreplannen voor haar geweest vormden. ‘Ik heb zo’n afwisselende baan en zo’n afwisselende baas.’, zei ze dan, ‘Dat vind ik nergens.’³⁹

Dat Loeka desondanks bleef verlangen naar een eigen carrière, bewijzen haar vele pogingen tot publicatie van eigen literair werk. Naast de vele bezigheden ten bate van haar moeder schreef zij zelf vele verhalen en romans voor kinderen en volwassenen. Sinds 1968 waren er

³⁴ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.131.

³⁵ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.135.

³⁶ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.135.

³⁷ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.136.

³⁸ Bierenbroodspot, ‘Wáár werd oprechter trouw gevonden – Helma en Loeka: een hechte twee-eenheid’.

³⁹ Bierenbroodspot, ‘Wáár werd oprechter trouw gevonden – Helma en Loeka: een hechte twee-eenheid’.

van haar hand, naast een korte biografie van Helma en haar eigen memoires, vijf kinderboeken en een novelle verschenen.

Maar Loeka's werkzaamheden voor Helma betekenden ook, dat ze van een liefdesrelatie had moeten afzien. Om te kunnen investeren in een relatie, laat staan in een huwelijk, zou ze het huis uit moeten gaan. Omdat nu echter duidelijk werd dat ze daar dag en nacht zou moeten klaarstaan, bleek dit onmogelijk. Dat verhinderde niet dat de kans van een huwelijk lange tijd als een donkere wolk boven het huishouden gehangen had. In haar dagboeken schonk Helma bijzonder veel aandacht aan dit probleem. 'Jaren zijn wij tezamen geweest,' zo schreef ze, 'beter gezegd zijn wij, dat zijn Loeka en ik[,] altijd tezamen geweest en het vurige hopen is dat altijd te blijven, ook met een eventueel nageslacht, dus man en kinderen.'⁴⁰ Helma's dochter zou uiteindelijk nooit trouwen.

Het was in 1959 dat Loeka besloot, nooit meer bij haar moeder weg te gaan. Ze zou haar de rest van haar leven blijven verzorgen. Toen Loeka deze beslissing eenmaal genomen had, maakte Helma de wens kenbaar dat haar dochter dan ook alle verantwoordelijkheid voor hun huishouden van haar moest overnemen. De weinige tijd waarin de schrijfster tot werken in staat was, wilde ze liever besteden aan creatief schrijven dan aan zakencorrespondentie en het ondertekenen van zakelijke transacties. Die vervelende dingen zouden haar alleen afleiden van haar literaire arbeid. 'Jij moet maar over alles gaan en mij ongestoord laten werken.', had ze tegen haar dochter gezegd, 'Kom dus niet meer met ieder wissewasje bij me. Regel de zaken zoals je maar wilt, als ik maar rust heb. [...] Je krijgt een machtiging voor de bank en zelfs een notariële volmacht.'⁴¹

Die volmacht kwam er op 29 juni van dat jaar. Helma ondertekende toen het document, waarin ze 'verklaart [...] last en macht te geven aan haar dochter Loeka Wolf [...] om haar in alle opzichten te vertegenwoordigen, voor haar in alle voorkomende gevallen op te treden en om al haar rechten, zaken en belangen zonder enige uitzondering [...] waar te nemen en uit te oefenen [...].'⁴² De dochter van de schrijfster kon nu alle beslissingen over het leven van haar moeder zelfstandig nemen. Ook werd nu vastgelegd dat zij officieel als secretaresse bij Helma in dienst trad.

Vanaf het moment dat Helma de volmacht tekende, droeg zij alle verantwoordelijkheid over haar eigen leven op haar dochter over. Zo hoefde ze nooit meer zelf over zaken na te denken. Loeka nam deze wens van haar moeder zeer serieus. Ze schermde haar af voor alles wat haar bij haar werk zou kunnen storen. Door de jaren heen nam ze met dit doel Helma's contact met de buitenwereld in steeds grotere mate over, zodat haar wereld uiteindelijk alleen nog bestond uit een zeer kleine kring beste vrienden en familie.

Maar zelfs Helma's beste vrienden werd niet alles toegestaan. Wie in de ogen van haar dochter een verkeerde stap zette, kreeg met deze onvermoeibare secretaresse te maken. Wanneer een van Helma's penvrienden iets deed dat volgens Loeka haar moeder verdriet zou kunnen doen, beëindigde zij persoonlijk het contact. Eventuele brieven werden onderschept, zodat Helma niets anders merkte, dan dat de penvriend in kwestie haar berichten niet meer leek te beantwoorden.

Ook familieleden ontkwamen niet aan Loeka's beschermende ijver. Toen Helma's zus Irma in november 1973 onaangekondigd op ziekenbezoek kwam, werd haar nichtje woedend. Met harde woorden hekelde ze deze verstoring van haar moeders rust. Geschokt droop tante af, maar niet voordat ze Loeka een 'boze wolvin' genoemd had. Helma vond de situatie erg vervelend en daarom dicteerde ze haar dochter een lange brief, gericht aan Irma's zoon Hans,

⁴⁰ Helma, dagboek, 17 januari 1960.

⁴¹ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.139.

⁴² volmacht, opgesteld op 29 juni 1959 door de Amsterdamse notaris P. L. Dijk.

waarin ze de situatie uitlegde. ‘Loeka is de boze wolvin omdat zij zoveel mogelijk alles voor mij regelt om mijn ziektepijnen en -problemen nog een beetje binnen de perken te houden.’⁴³ Wel moest ze, zo dicteerde ze haar dochter, Loeka verdedigen: normaal was ze helemaal niet zo agressief. ‘Wat ‘de boze wolvin’ betreft: Loeka is dat alleen bij mijn familie. Anderen, artsen, vrienden, kennissen, [...] vinden haar een opofferende schat, ook de familie van de kant van oom Jus vindt dat.’ De conclusie was eenvoudig: ‘Wacht alsjeblieft tot Loeka jullie uitnodigt en kom niet onverwachts.’

Naarmate Helma’s gezondheid steeds verder achteruit ging, kreeg Loeka een meer leidende rol binnen het huishouden. De relatie tussen de twee vrouwen veranderde daardoor geleidelijk. Was Helma eerst de strenge moeder geweest, nu nam haar dochter de teugels in handen. Die situatie werd alleen maar versterkt toen de twee in 1968 naar het landelijk gelegen Bussum verhuisden. Het kleine appartement in het vervuilde Amsterdam-Zuid had allang niet meer aan hun gezondheidseisen voldaan. Dat het verhuizen er niet eerder van gekomen was, had alleen gelegen aan het nog steeds krappe budget van de twee vrouwen. Hoewel Helma in de jaren zestig een uitzonderlijk grote literaire productie volhield, zorgden lage verkoopcijfers voor een zeer klein inkomen. Met financiële hulp van vrienden had ze nu echter een ruime villa aan de rustig gelegen Fortlaan kunnen kopen.

Het enige nadeel van de nieuwe situatie was de nog grotere isolatie waarin moeder en dochter nu belandden. Hadden ze, omwille van Helma’s zwakke gestel, in Amsterdam al weinig gasten ontvangen, in Bussum zagen ze haast niemand meer. Weinig van de oudere vrienden en familieleden konden regelmatig de reis naar het platteland ondernemen. Nu waren moeder en dochter volledig op elkaar aangewezen. Loeka had daarbij de leiding over het leven van haar patiënte volledig in handen. Ze regisseerde elk contact van haar moeder met de buitenwereld en nam elke beslissing in hun gezamenlijke leven. De situatie die zo ontstaan was, zorgde er in feite voor dat Helma in steeds sterkere mate van de buitenwereld afgesloten raakte.

Desondanks konden moeder en dochter, omringd door de rust van het Gooi, bijkomen van de woelige gebeurtenissen die hen in het recente verleden overkomen waren. Hun gruwelijke oorlogsherinneringen waren namelijk niet de enige reden waarom ze een argwanende en defensieve houding tegenover de buitenwereld aangenomen hadden. In de jaren zestig volgden andere ontberingen waardoor hun vertrouwen in de medemens een nieuwe klap ontving. De manier waarop Helma en Loeka in deze periode in aanraking kwamen met de psychiatrie had hun teleurstelling in de wereld groter, maar hun onderlinge band hechter gemaakt.

‘Aan elkaar verbonden als een Siamese tweeling...’

‘Naar de HEL met psychiaters!!! Naar ik hoop, wat mij betreft, echt en voorgoed.’⁴⁴ Deze ziedende woorden schreef Loeka in de jaren negentig, ruim tien jaar na de dood van haar moeder, aan een advocaat. Ze zijn typerend voor haar houding tegenover psychiatrische specialisten. ‘Psychiaters zijn slechte juristen.’, zo legde ze uit. ‘Ze halen gezinnen uit elkaar. En zonder psychiaters was ik getrouwd met de goede man en had ik nu misschien kinderen en kleinkinderen.’ Kortom, zenuwartsen hadden ‘mijn moeder en mij de kans op een normaal leven ontnomen.’

De grote woede die uit deze tirade spreekt, was opgebouwd over een periode van vele jaren. De steeds intiemere relatie die de twee vrouwen over de jaren hadden opgebouwd, was, zoals gezegd, nooit vrij geweest van ruzies. De intense manier waarop de ze samenleefden, kon

⁴³ brief van Helma (gedicteerd aan Loeka) aan Hans Vis, 2 november 1973.

⁴⁴ aantekeningen voor een brief van Loeka aan ‘advocaat Emmy’, rond 1990.

uiteindelijk niet anders dan de aandacht van psychiatrische zorg trekken. Helma en Loeka hadden daarom al sinds het begin van de jaren zestig onenigheid met verschillende zenuwartsen gehad. Ze hadden gestreden tegen psychiatrische opinies over hun relatie en gezondheidstoestand. Veel psychiaters waren er namelijk van overtuigd geraakt, dat de oorzaak van de vele ziekten waaraan Helma jarenlang leed, niet op fysiek, maar op psychisch vlak gezocht moest worden. Het resultaat van deze diagnose was, dat de ernstig zieke vrouw niet de medische aandacht kreeg die ze nodig dacht te hebben. Artsen verwezen haar regelmatig door naar psychiaters, terwijl haar fysieke klachten niet serieus onderzocht werden. Moeder en dochter kregen hierdoor het gevoel, verstoken te zijn van medische hulp. De schuld van deze situatie lag volgens hen bij de zenuwartsen, die zich met hun diagnoses altijd in hun privéleven gemengd hadden.

Specialisten hadden dan ook altijd veel over de relatie tussen de twee vrouwen te zeggen gehad. In bewaard gebleven verslagen van hun behandelingen namen ze geen blad voor de mond. Het feit dat moeder en dochter elkaars kleren droegen, de intieme manier waarop ze met elkaar omgingen, en de manier waarop Loeka haar leven in dienst van dat van de schrijfster had gesteld, al deze dingen wezen volgens hen dezelfde kant op. Helma en Loeka onderhielden samen een ‘folie à deux’, of gedeelde psychotische stoornis.

Deze psychische stoornis wordt ook wel een ‘inductiepsychose’ genoemd en houdt in, dat twee mensen samen dezelfde, door psychoses opgewekte waanvoorstellingen delen. In dit geval zouden Helma’s vele allergische ziekten onderwerp van deze wanen zijn geweest. Volgens de psychiaters werd haar gehele leven beheerst door een systeem van complexe regels, die door Loeka werden opgesteld. De allergieën en ziekten die door deze regels bestreden moesten worden, zouden grotendeels illusionair zijn geweest. Binnen deze theorie zou een van de twee vrouwen de ‘inductor’, de dominante persoon, geweest moeten zijn. Zij had haar eigen psychotische verschijnselen op de ander over gebracht. Op deze manier zou een symbiotische relatie zijn ontstaan, waarbij de persoonlijkheden van moeder en dochter als het ware in elkaar versmolten waren. De machtsstrijd die onderdeel van de stoornis was, had bovendien gezorgd voor een haat-liefdeverhouding, waarbinnen gevoelens van grote liefde en enorme haat naast elkaar bestonden.

Over de vraag, wie van de twee vrouwen de dominante helft binnen de inductiepsychose vertegenwoordigde, bleven de meningen verdeeld. Sommige artsen waren ervan overtuigd dat Helma deze rol vervulde. Haar ziekten waren een gevolg van waanbeelden, waarin ze haar dochter ook had meegesleurd. Het gevolg hiervan was geweest, dat zij Loeka de vrijheid ontnomen had. Door haar op kunstmatige wijze als kind bij zich in huis te houden, had ze haar niet de kans geboden om een eigen leven te beginnen. Integendeel, ze had de jonge vrouw gedwongen voor haar te zorgen en werken. Zo had Loeka altijd bij haar moeten blijven.

Anderen zagen het precies andersom. Loeka had volgens hen beetje bij beetje haar moeders leven overgenomen. Ze had Helma, met zeer strenge diëten tegen imaginaire ziekten, steeds verder verzwakt om uiteindelijk volledig overwicht over haar te krijgen. In een psychiatrisch verslag uit 1980 had een specialist bijvoorbeeld op ondubbelzinnige wijze deze mening vertegenwoordigd. ‘Het moeder en dochter systeem bestond o.a. uit allerlei vreemde, bizarre waanachtige ideeën rond allergie. Zo zouden er maar zeer bepaalde dingen gegeten worden. Overal in huis stonden tot laat in de herfst zelfs grote ventilatoren om de boel te verfrissen. Moeder is waarschijnlijk mede t.g.v. ondervoeding gestorven.’⁴⁵

⁴⁵ onvolledig bewaard gebleven brief van H. Hendriks, arts assistent psychiatrie, aan J.B. Vuurmans, G.G.D. Bussum, 1980.

Het contact van moeder en dochter met psychiaters ontstond in 1960. In dat jaar had Loeka de Binnenlandse Veiligheidsdienst (de huidige AIVD) opgebeld met de bekentenis dat ze betrokken was bij staatsvijandelijke spionage. Omdat de agent die daarop langskwam vermoedde dat het hier om een waanvoorstelling ging, waarschuwde hij een arts. ‘Dit bleek’, herinnerde Loeka zich later, ‘de beste manier om met behulp van een rechterlijke machtiging in een zenuwinrichting te belanden.’⁴⁶ De betrokken psychiater diagnosticeerde een psychotische toestand. Hij had haar er gelijk van proberen te overtuigen zich in een inrichting te laten opnemen, maar zij had geweigerd. Omdat ze zonder een rechterlijke machtiging niet onvrijwillig kon worden opgenomen, had dit bezoek aanvankelijk geen gevolgen gehad.

Dat gebeurde pas twee jaar later. In de tussentijd was de situatie in rap tempo verergerd. De zeer intense vorm van samen wonen en werken was van grote invloed op de psychische conditie van de vrouwen. In december 1962 stortte Helma, door oververmoeidheid en overmaat van pijn, helemaal in. Daarbij raakte ze ook tijdelijk verward. In deze toestand lag ze, ten prooi aan vreselijke pijn- en angstaanvallen, op haar slaapbank. Loeka, die haar moeder, bij gemis aan verplegend personeel, nu dag en nacht in de gaten moest houden, hield zich nauwelijks op de been. Rond kerstmis stortte ook zij in. De via de huisarts gewaarschuwde psychiater was nu wel in staat, de vrouwen tegen hun wil op te laten nemen. Nu vormden ze namelijk een gevaar voor hun eigen gezondheid. Moeder en dochter werden door ambulances opgehaald. Later zou Loeka zich herinneren dat de psychiater, ‘wetende dat we ‘nee’ zouden zeggen, [...] de rechterlijke machtiging al geregeld [had]. We werden in tegengestelde richting weggereden, ieder naar een andere kliniek.’⁴⁷ De specialist wilde er zeker van zijn dat de hechte band, die de door hem gesignaleerde inductiepsychose veroorzaakt had, verbroken zou worden. Daartoe scheidde hij de vrouwen van elkaar.

Loeka werd nu opgenomen in de moderne Sinaï-kliniek in Amersfoort, terwijl haar moeder in het als ouderwets bekend staande Provinciaal Ziekenhuis te Santpoort belandde. In Amersfoort herstelde Loeka spoedig. De geneesheer-directeur van de kliniek onderschreef de diagnose van een ‘folie à deux’ niet. Helma had het minder gelukkig getroffen met haar psychiater, die door haar dochter ‘het blok beton’ werd genoemd. De artsen in Santpoort concludeerden dat zij in een vroeg stadium van dementie verkeerde. Aanleiding tot deze vaststelling was onder meer haar kledingkeuze geweest. Helma droeg lange broeken om haar door de zenuwziekte gevoelig geworden benen te beschermen. De psychiater zag dit als een kenmerk van geestelijke achteruitgang. ‘Een lange broek is voor een vrouw van haar leeftijd niet passend,’ had zij volgens Loeka gezegd, ‘Uw moeders haren tot op haar schouders [...] hebben we natuurlijk afgeknipt. Ze heeft nu een kort kapsel, zoals wij hier vinden dat bij haar hoort.’⁴⁸ Deze arts besloot dat Helma de rest van haar leven in klinieken zou moeten doorbrengen. Loeka zou haar moeder nooit meer mogen zien. Op deze manier moest haar de macht die zij volgens de psychiater over Helma verkregen had, ontnomen worden.

Wel werd na verloop van tijd schoorvoetend correspondentie tussen moeder en dochter toegestaan. Twee keer per week mochten zij briefkaarten uitwisselen. De toon van deze brieven was zeer emotioneel. ‘Jouw brieven heb ik nodig.’, zo schreef Loeka bijvoorbeeld aan haar moeder, ‘Ik mis je ieder uur dat ik samen met je zou kunnen zijn om samen van gewone dingen te kunnen genieten. [...] Jij hebt me 2 x heel + vele malen half uit handen van de Duitsers gered. Je hebt van mijn twaalfde jaar de zware taak gehad moeder en vader tegelijk te zijn. [...] Ik huil terwijl ik dit schrijf. Je hebt je geniaal door het leven geworsteld, nu moet je verwend en vertroeteld worden. Ik gun je het zo. Je hebt een zwaarder leven gehad dan wie

⁴⁶ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.157.

⁴⁷ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.160.

⁴⁸ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.168.

dan ook.⁴⁹ Ten onrechte waren ze in deze situatie beland. ‘Wij, jij en ik, horen niet echt in een zenuwinrichting. Mijn enige zorg is om jou. Heb je een lieve dochter of niet.’⁵⁰

Ook Helma verlangde naar een spoedig weerzien. Ze schreef Loeka over haar verdriet. ‘[I]k lijd zeer – van een diep heimwee en zo een verlangen naar jou en zware vermoeidheid [...]. Wasje maar vrij. Dat was zoveel beter voor ons tweetjes’.⁵¹ Ze kon zonder Loeka niet leven en vertelde haar ‘dat we nog alletwee armzalige wezens zijn – gescheiden en alleen (dit laatste ook ongescheiden) Koppen zonder schotels – enz. enz.’⁵² Het leven in Santpoort beschreef ze intussen als ‘een nachtmerrie. [...] Het schrijven is mij slechts in volle kamer met veel zwakzinnigen die lawaai maken toegestaan – één x p.w. Uit dit gezegde moet je de rest afleiden.’⁵³

Dan was het leven in Amersfoort prettiger. Loeka had daar al snel haar draai gevonden, zeker toen ze ieder weekeinde naar huis mocht. In Amsterdam en in de kliniek zelf ging ze op zoek naar mannelijk gezelschap. Ze vertelde haar moeder van de wandelingen met medepatiënten. ‘We hebben gewandeld en in het bos gelegen. Om je de waarheid te zeggen had ik zin hem eens lekker af te zoenen. Mijn verstand weerhoudt me echter. Het is trouwens de vraag of hij erop gesteld zou zijn. Deze bevliegingen zijn gelukkig van korte duur.’⁵⁴ Daarbij wilde ze wel voorkomen dat Helma zou denken dat ze haar zou verlaten. ‘Dan maar niet getrouwd, als wij maar samen zijn. We zullen het weer goed krijgen daar zal ik wel voor zorgen.’⁵⁵

Loeka bleef dan ook vechten voor meer contact met haar moeder. Op 1 maart 1963 mochten ze elkaar eindelijk, voor het eerst na twee maanden, weer zien. ‘Is het niet heerlijk.’ zo vroeg ze haar, ‘Ik ben zo benieuwd hoe je eruit ziet. Ik heb veel pukkeltjes in mijn gezicht gekregen van de margarine hier, denk ik, en de medicijnen. Never mind. Verder verkeer ik in blakende gezondheid.’⁵⁶ Helma bleek er in die twee maanden niet jonger op te zijn geworden. Aan haar vriend, de letterkundige Nico Donkersloot, schreef ze: ‘Ben oud en dik geworden van veel voedsel en opgesloten.’⁵⁷

In Amersfoort had Loeka een ware reddingsoperatie op touw gezet. Toen ze na vijf maanden uit de kliniek ontslagen werd, overtuigde ze de directeur van die instelling, zijn professionele invloed in Santpoort te doen gelden. Hij ging akkoord. Samen probeerden ze Helma in ieder geval naar de Sinai-kliniek overgeplaatst te krijgen. Uiteindelijk moest de directeur van het Santpoortse ziekenhuis zwichten voor de overtuigingskracht van haar Amersfoortse collega. Helma werd naar Amersfoort vervoerd, waar ze nog korte tijd ter observatie verbleef.

Toen in september 1964 ook zij genezen verklaard werd, mocht ze met Loeka mee naar huis. De opluchting van de twee vrouwen was groot. Ze hadden het gevoel een gezamenlijke vijand verslagen te hebben. Het trekken van parallellen met hun oorlogservaringen lag voor de hand. Op momenten dat Helma zich in Santpoort moedeloos had gevoeld, had Loeka dan ook naar die tijd verwezen. ‘Blijf aanhoudend, doorzettend om mij vragen. Laat niet af. Wees een bulldog zoals Churchill in de oorlog en zet door.’⁵⁸ De overwinning was zeker. ‘We zullen

⁴⁹ brief van Loeka aan Helma, 30 januari 1962.

⁵⁰ brief van Loeka aan Helma, 2 februari 1962.

⁵¹ brief van Loeka aan Helma, ongedateerd, waarschijnlijk 4 februari 1962.

⁵² brief van Helma aan Loeka, 18 maart 1963.

⁵³ brief van Helma aan Loeka, 3 februari 1963.

⁵⁴ brief van Loeka aan Helma, 24 april 1963.

⁵⁵ brief van Loeka aan Helma, 21 februari 1963.

⁵⁶ brief van Loeka aan Helma, 24 februari 1963.

⁵⁷ brief van Helma aan Nico Donkersloot, 25 april 1963.

⁵⁸ brief van Loeka aan Helma, 6 februari 1960.

samen deze struggle for life winnen.’ Nu dit inderdaad gebeurd was, konden moeder en dochter hun leven verder met zijn tweeën slijten.

‘De ingrijpendste gebeurtenis in mijn bestaan’

Bijkomend van hun moeilijke tijd in de klinieken, braken er voor Helma en Loeka, zoals gezegd, vanaf het midden van de jaren zestig betere tijden aan. In hun nieuwe woonplaats Bussum zorgden frisse lucht en rust ervoor, dat Helma’s gezondheid een stuk stabiel werd, ook al moest ze het grootste deel van de tijd nog steeds liggend doorbrengen. Wel was het haar voor het eerst sinds jaren mogelijk, uitstapjes te doen. Zo beleefden moeder en dochter samen enkele gelukkige jaren. Toen letterkundige Piet Calis de schrijfster in de jaren zestig opzocht, merkte hij dan ook, zoals hij zich in zijn recent uitgegeven memoires herinnert, niet veel van haar gevorderde leeftijd. ‘Helma Wolf-Catz leek daar stralend boven te staan of beter: te liggen.’⁵⁹

Het was in het najaar van 1978 dat Helma’s gezondheidstoestand met rasse schreden achteruit ging. Desondanks wist Loeka haar moeder er pas in januari van het volgende jaar van te overtuigen zich in een ziekenhuis te laten opnemen. Op 16 januari werd ze in een ambulance naar het Diakonessenhuis in Naarden gebracht. De oververmoeide Loeka week niet van haar zijde. Dag en nacht bleef ze aan het ziekenhuisbed waken. Medische hulp mocht echter niet meer baten. Ondanks vele injecties en de inspanningen van meerdere artsen overleed Helma zes dagen later, op 22 januari 1979. Haar ‘moeders heengaan’ was, zoals Loeka later zou schrijven, ‘de ingrijpendste gebeurtenis in mijn bestaan’⁶⁰ geweest.

Net voor het overlijden van de schrijfster deden artsen nog een opzienbarende ontdekking. Het bleek dat Helma al lange tijd aan een chronisch gebrek aan kalk had geleden. Als men dit eerder ontdekt had, hadden medicijnen haar levenskwaliteit aanmerkelijk kunnen verhogen. Loeka reageerde woedend. Ze beschouwde deze medische onoplettendheid als het zoveelste bewijs dat artsen haar moeders gezondheidstoestand nooit serieus hadden genomen. De fatale gevolgen hiervan waren dus hun verantwoordelijkheid.

Verbitterd en vermoeid keerde Loeka alleen terug naar het huis in Bussum. Hier besloot ze de tirannie van de artsen en psychologen die haar moeder het leven bemoeilijkt hadden aan de kaak te stellen. Helma was nu weliswaar overleden, dat betekende niet dat haar dochters beschermende taak ten einde was. Loeka begon met het schrijven van haar memoires, waarin ze de herinneringen aan hun gezamenlijke leven zou optekenen. Hun onderduiktijd, de opname in klinieken, de nalatigheid van artsen, alle ellende die moeder en dochter samen doorstaan hadden, zou in dit boek beschreven worden. Het emotionele proces van herbeleving van traumatische gebeurtenissen dat Loeka hiervoor doormaakte bleef echter niet zonder psychische gevolgen.

In augustus 1980 volgde een terugkeer van de eerdere psychotische waanvoorstellingen en de daaruit voortkomende mentale instorting. De psychiater die haar onderzocht, concludeerde dat nu dan toch de ‘[v]erwachte decompensatie’⁶¹, de reactie op het uit elkaar vallen van de ‘folie à deux’ na de dood van Helma, plaatsgevonden had. Loeka werd opgenomen in de kliniek ‘Zon en Schild’ in Amersfoort. Directe reden van de opname was haar ongewone gedrag, dat tot ‘zelfverwaarlozing’⁶² leidde. Een arts schreef in het rapport: ‘[mevrouw Wolf

⁵⁹ Piet Calis, *Literaire vriendschappen en andere misverstanden*, Meulenhoff, Amsterdam, 2012, p.56.

⁶⁰ Wolf Catz, *Kind in de schaduw*, p.119.

⁶¹ onvolledig bewaard gebleven brief van H. Hendriks, arts assistent psychiatrie, aan J.B. Vuurmans, G.G.D. Bussum, 1980.

⁶² ‘Rapport betreffende aanvullende aanvraag WUV’ voor de Stichting 1940-1945, opgesteld door C. Knoop, 23 juni 1983.

Catz] liep naakt door eigen huis, in ondergoed door de stad, aanhoudend verward en onrustig. Was ernstig sexueel gepreoccupeerd: stopte een potje rode bessensjam in haar vagina bij bezoek van waarnemend huisarts.⁶³ Later las Loeka het verslag. In de kantlijn bij de laatste, nogal onthutsende mededeling, schreef ze: 'De bessensjam had niets met sex te maken, wel met hallucinaties waardoor ik in een voorhistorisch India vertoefde.'⁶⁴

Later zou ze, terugkijkend op de opname in 'Zon en Schild', in een brief aan haar arts vertellen: 'Ontkennen dat ik korte tijd stapelgek was, zal ik [niet], want ik vond mezelf nog gekker dan menig psychiater het vond.'⁶⁵ Het verblijf in de kliniek was hoegenaamd geen succes. Men nam haar verklaring dat haar gedrag door allergische reacties op voedsel was veroorzaakt, niet serieus. Na dertien dagen 'vluchtte' ze dan ook terug naar huis. Hier werkte ze verder aan haar boek, dat *Kind in de schaduw* zou gaan heten. Mentaal was ze ondertussen iets tot rust gekomen, maar, zoals ze een vriend vertelde, 'helaas blijf ik een rareitienkabinet van hoofd tot voeten'.⁶⁶

Loeka zou ook na deze opname niet lang van psychoses gevrijwaard blijven. Een nieuwe inzinking volgde al in 1982. Op 14 juli van dat jaar werd ze opgenomen in de vertrouwde Sinaï-kliniek. Hier kwam men echter tot dezelfde conclusie als de artsen in 'Zon en Schild'. Men diagnosticeerde 'Maniforme ontremming bij hysterische karakterstructuur als verlate reactie op wegvallen van de symbiotische relatie met moeder. [...]'⁶⁷ In de Amersfoortse kliniek verbleef ze deze keer ongeveer zeven weken om te herstellen. Daarna kon ze *Kind in de schaduw* voltooien. Het boek verscheen uiteindelijk in 1985.

In 1984 nam Loeka een moeilijke beslissing. Ze verkocht met pijn in het hart het huis aan de Fortlaan en verhuisde naar een kleiner huis aan de Imkerweg, in dezelfde gemeente. Aan vrienden in Amerika schreef ze over de breuk met het verleden waartoe ze gedwongen geweest was. 'It was a must. I could not upkeep the house in the Fortlaan at a proper way every year again. [...] But it will be difficult for me to say goodbye to all memories in the Fortlaan [...]'⁶⁸ Een journalist die haar een jaar later in het nieuwe huis voor een interview kwam opzoeken, schetste een weemoedig beeld. 'In haar huis staan té grote meubelen: overgebleven uit het ouderlijk huis. [...] Schrijfster Loeka Wolf Catz hecht sterk aan het verleden, dat voor haar voornamelijk bepaald wordt door oorlog, astma en allergie. En door haar moeder niet te vergeten, waarmee ze al haar ervaringen tot voor zes jaar deelde.'⁶⁹

In de tussentijd had Loeka ook haar best gedaan om uitgevers ervan te overtuigen, herdrukken van de romans van haar moeder te doen verschijnen. De verminderde populariteit van Helma's boeken, die al in de jaren zeventig was begonnen, had echter doorgezet. In hetzelfde jaar als *Kind in de schaduw* verscheen ook de laatste herdruk van het werk van de eens bekende Helma Wolf-Catz.

De laatste vierentwintig jaar van haar leven zou Loeka aan de Imkerlaan blijven wonen. Ze zette zich vanaf de jaren negentig steeds meer in voor onderzoek op allergologisch gebied. Ze

⁶³ onvolledig bewaard gebleven brief van H. Hendriks, arts assistent psychiatrie, aan J.B. Vuurmans, G.G.D. Bussum, 1980.

⁶⁴ overigens verwerkte zij een verslag van dit hallucinatoire verblijf 'in een voorhistorisch India' kort na de opname in een ongepubliceerd semiautobiografisch verhaal getiteld 'Een denkbeeldige reis'. Hierin vertelde zij hoe ze werd ingesmeerd met 'een scherp geurend gif (tegen ongedierte), bereid uit rode pepers en schorpioeneieren'.

⁶⁵ brief van Loeka aan C.F. Engelhard, geneeskundig inspecteur voor de geestelijke volksgezondheid voor Noord-Holland en Utrecht, 1 april 1981.

⁶⁶ brief van Loeka aan 'Steyn', 7 juli, 1981.

⁶⁷ onvolledig bewaard gebleven brief van H. Hendriks, arts assistent psychiatrie, aan J.B. Vuurmans, G.G.D. Bussum, 1980.

⁶⁸ brief van Loeka aan Gia, Sol en Debbie Spielberg, 27 juni 1984.

⁶⁹ Marianne Janssen, 'Loeka Wolf Catz – schrijfster in de schaduw', in: *De telegraaf*, 29 april 1985.

ijverde voor de erkenning van allergische aandoeningen. Zo probeerde ze andere patiënten de hulp te geven die haar moeder tijdens haar leven zo had moeten missen. Ze correspondeerde hiervoor met internationale specialisten en verenigingen.

Op 25 januari 2008 overleed Loeka Wolf Catz in Bussum. Ze werd begraven op de Blaricumse begraafplaats De Woensberg, naast haar moeder. De grafsteen die ze op hun gezamenlijke graf liet plaatsen, laat zien dat de band met haar moeder tot op het laatst hecht was. Op de granieten zerk staan daar, onder hun namen, de woorden: 'Voor altijd samen'.

Loeka heeft haar papieren en, overeenkomstig het testament van haar moeder, de volledige literaire nalatenschap van Helma Wolf-Catz samen aan het Literatuurmuseum in Den Haag geschonken. Hier liggen de talloze manuscripten en brieven nu te wachten op herontdekking en, wie weet, nieuwe roem.